

**TÜRK HUKUK TARİHİ
ARAŞTIRMALARI**

Journal of Turkish Legal History

ISSN: 1306-6889

Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları

Journal of Turkish Legal History

Sayı 31-32, 2021 (Bahar-Güz)

Sahibi ve Yazı İşleri Müdürü	Fethi Gedikli (İstanbul Üniversitesi Sadri Maksudi Arsal Hukuk Tarihi Uygulama ve Araştırma Merkezi Müdürü)
Kurucular	M. Âkif Aydın, Mehmet Akman, Ekrem B. Ekinci, Fethi Gedikli, M. Macit Kenanoğlu, Mustafa Şentop, Mürteza Bedir
Yayın Kurulu	M. Âkif Aydın, Mehmet Akman, Ekrem B. Ekinci, Fethi Gedikli, M. Macit Kenanoğlu, Mürteza Bedir, Sami Erdem, Ayhan Ceylan, Cihan Osmanağaoğlu Karahasanoğlu
Danışma Kurulu	İdris Bostan (İstanbul Ü.), Feridun Emecen (İstanbul 29 Mayıs Üni.), Mehmet İpşirli (İstanbul Medipol Üni.), İsmail E. Erünsal (İstanbul 29 Mayıs Üni.), M. Emin Artuk (İstanbul Medipol Üni.), İbrahim Kâfi Dönmez (İstanbul 29 Mayıs Üni.), Kemal Beydilli (İstanbul 29 Mayıs Üni.), Engin Deniz Akarlı (İstanbul Şehir Üni.), Sevgi Gül Akyılmaz (Ankara Hacı Bayram Veli Üni.), Mustafa Avcı (Ankara Sosyal Bilimler Üni.), Yusuf Karakoç (Dokuz Eylül Üni.), Nevin Ünal Özkorkut (Ankara Üni.)
Editör	Fethi Gedikli
Yardımcı Editör	Ali Adem Yörük - Abdullah İslamoğlu
Sekreterlik	Furkan Şahan - Rıdvan Abdurrahman Demirtaş
Baskı	Özlem Matbaacılık ve Reklamcılık Ltd. Şti. Litros Yolu 2. Matbaacılar Sit. A Blok No: 1BA11 Topkapı/İstanbul www.ozlemmatbaa.com.tr (Sertifika No: 45257)
Baskı Tarihi	Aralık 2021

Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları yılda iki sayı yayımlanan hakemli bir dergidir.
Dergide yer alan yazıların ilmî ve fikrî sorumluluğu yazarlarına aittir.

Yönetim

İstanbul Üniversitesi Sadri Maksudi Arsal
Hukuk Tarihi Uygulama ve Araştırma Merkezi
İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi, Merkez Bina
Oda 58 Beyazıt/İstanbul/Türkiye
e-posta: hukuktarihimerkezi@istanbul.edu.tr

Bu sayı Bahçelievler Belediyesi'nin katkılarıyla basılmıştır.
Belediye Başkanı Dr. Hakan Bahadır'a teşekkür ederiz.

Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları

Sayı 31-32 • 2021 (Bahar-Güz)

İçindekiler

Sebülürreşâd Dergisi'nin Türkiye Cumhuriyeti'nin Kuruluş Sürecinde Batılılaşma ve Laiklik Düşüncesine Yaklaşımı <i>Nevin Ünal Özkorkut</i>	5
On Sekizinci Yüzyılda Kuzey Ege Adalarında Mala Tasarruf Hakkına İlişkin Bazı İhtilaflar <i>Osman Safa Bursalı</i>	41
<i>Belgeler/Notlar</i>	
Mekteb-i Kuzât İmtihanları Üzerine Bir Değerlendirme <i>Mustafa Çakıcı-Haluk Perk</i>	65
Reform Sürecinde Kadı Âdâbına Dair Bir Risale: İskilipli Müftî ve Müderris Hacı Emin Efendi'nin <i>Tenvîrül-Ahkâm'ı</i> <i>Mustafa İnce-Rukiye Yiğit</i>	91
Bilinen İlk <i>Contrat Social</i> Tercümesi: Ahmed Midhat'ın <i>Mukavele-i İctimâiye'si</i> (1876) <i>Rıdvan Abdurrahman Demirtaş</i>	123
Ahmed Cevdet Paşa'nın <i>Muhtıra-ı Hususiye</i> Adlı Tezkire Defteri <i>İlhami Yurdakul</i>	163
Son Osmanlı Ceza Kanunnamesi'nde Iskat-ı Cenin <i>Mine Doğan</i>	177
Ahmed Esad Arsebük'ün <i>Hâkimlerin Hakk-ı Takdiri ve Hüsn-i Niyet</i> Adlı Risalesi <i>Serhan Yıldırım</i>	185
Charles Crozat'nın Vichy Fransasına Dair Öngörülleri: <i>Yeni Fransız Kanun-ı Esasîsi</i> Başlıklı Gazete Yazısı <i>Emre Partalçı</i>	223
Hukuk Reformu Metinleri 21: Ahmed Midhat'ın Tahkiyesiyle Şeriattan Muktebes Modern Avrupa Hukukunun Gelişimi ve Esasları (1876) <i>Ali Adem Yörük - Furkan Şahan</i>	245

Hukuk Reformu Metinleri 22: Abdurrahman Talat'ın Kaleminden 1274/1858 Tarihli Ceza Kanunu'nun Meşruiyeti Meselesi (Tazir-i Şer'î Mecmuası Olarak Ceza Kanunu, 1911) <i>Ali Adem Yörük-İbrahim Enes Onat</i>	257
Hukuk Reformu Metinleri 23: Hoca Emin Efendi'nin Gözünden Mekteb-i Fünûn-ı Mülkiye'nin İlk Yılları (1860) <i>Haz. Abdurrahman Nur</i>	285
Kanun-ı Esasîmize Göre Muahedât Akdi <i>Cemil Bilsel-haz. Rumeysa Ş. Demir</i>	291
Şahitlerin Tezkiyesiyle İlgili İki Eleştirel Metin (1917, 1922) <i>Haz. Melikşah Aydın-Yasin Yılmaz</i>	309
Hukuk-ı Ticaretin Tekevvünü (1923) <i>Mehmed Vehbi Sarıdal, haz. Yasin Yılmaz</i>	321
Şahsiyet-i Hukukiye Nazariyesi <i>Şevket Memedali Bilgişin, haz. Rıdvan Abdurrahman Demirtaş</i>	331
Yarım Kalmış Bir Sigorta Risalesi: Sigortaların Memâlik-i Osmaniyedeki Hal-i Sâbık ve Hâzır <i>Nazaret Haçaryan, haz. Kübra Kara</i>	347
Ankara Hukuk Mektebi'nin İlk Talebe Rehberi (1926) <i>Haz. Tugay Aydın</i>	355
<i>Kitabiyat</i>	
Tuba Yıldız, <i>Geleneğin Hukuku Osmanlı'nın Adaleti Dürzîler ve Mârûnîler</i> <i>Mehmet Çetinkaya</i>	409

ON SEKİZİNCİ YÜZYILDA KUZEY EGE ADALARINDA MALA TASARRUF HAKKINA İLİŞKİN BAZI İHTİLAFLAR

SOME DISPUTES OVER THE USUFRUCT OF PROPERTY IN THE EIGHTEENTH-CENTURY NORTHERN AEGEAN ISLANDS

Osman Safa Bursalı*

ÖZ

On sekizinci yüzyıl Kuzey Ege Adalarındaki mala tasarruf hakkına dair Osmanlı bürokrasisine ait yazışmaların konu edildiği bu makalede, öncelikle adaların on sekizinci yüzyıldaki sosyo-ekonomik durumuna ilişkin genel seyir mevcut literatür üzerinden tespit edilecektir. Daha sonra Devlet Arşivleri Başkanlığında muhafaza edilen üç ayrı belgedeki vakalardan hareketle ve belgelerin içerdiği problemlerin fıkıhtaki ele alınışı ışığında tasarruf hakkıyla ilgili ihtilaflar hakkında yorum yapılacaktır. Söz konusu belgelerden ilki, geliri Mekke ve Medine fakirlerine şart olan ve çift kira (icâreteyn) sözleşmesiyle tasarruf edilen Midilli'deki bir zeytin bahçesinin mutasarrıflarından oşür talep edilmesiyle ortaya çıkan ihtilafa ilişkindir. İkinci belgede, geliri Sakız'daki Mısırlızade İbrahim Paşa Camisi'ne şart olan ve yine çift kira sözleşmesiyle tasarruf edilen bir kasap dükkanının intikali iddiasıyla yüzyılın sonuna doğru ortaya çıkan uyuşmazlıktan bahsedilmektedir. Son belge ise aynı yıllarda Semadirek'te Kanuni Sultan Süleyman Vakfının gelir kaynaklarından olan mandıraların tasarruf hakkının ferağı akabinde yaşanan ihtilafı konu almaktadır.

Anahtar kelimeler: Kuzey Ege Adaları, tasarruf, vergi, intikal, vakıf, on sekizinci yüzyıl, Osmanlı Devleti.

ABSTRACT

In this article, I deal with the correspondence of the Ottoman bureaucracy regarding the eighteenth-century Northern Aegean Islands on the usufruct of waqf property. I will first make a brief summary of the socio-economic situation of the islands in the eighteenth-century.

Geliş/Received: 11.11.2020 * Kabul/Accepted: 29.03.2021.

* Dr. Öğr. Üyesi, Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi (osman.bursali@marmara.edu.tr).

enth century. Later, I will comment on the cases in three separate documents that kept in the State Archives of Turkey which contain disputes regarding the usufruct of waqf property in the light of the Islamic law of waqf. The first of these documents is related to the dispute arising from the demand of 'ushr (Islamic tithe) from the tenants of an olive garden in Lesbos, whose income was a waqf for the poor of Mecca and Medina and was used by the tenants with a double lease contract. The second document mentions the dispute that arose towards the end of the century, alleging the transfer of usufruct of a butcher shop, whose income was the waqf for the Mısırlı zade İbrahim Paşa Mosque in Chios and was also used with a double lease contract. The last document deals with the dispute in Samothrace following the transfer of the usufruct of dairy farms, which were among the income sources of the Waqf of Suleiman The Lawgiver.

Keywords: Northern Aegean Islands, usufruct, tax, transfer, waqf, eighteenth century, Ottoman Empire.

*

Tasarruf kavramı fıkıhta oldukça geniş bir anlama sahiptir. Kişinin hukuki sonuç doğuran tüm söz ve eylemleri kapsayan tasarruf terimi, basit olarak günümüzdeki hukuki işlem tabiriyle birlikte düşünülebilir. Sözlü ve fiili tasarruf şeklinde yapılan bir ayırmada, fiili tasarruftan kasıt çok zaman bugünkü anlamıyla doğrudan haksız fiillerdir. Sözlü tasarruflar ise daha ziyade sözleşme (akd) kavramı etrafında düşünülmektedir.¹ Anlamdaki bu genişlik nedeniyle, literatürde tasarruf kavramını kapsama hedefinde olan genel çalışmalar fazla sayıda değildir. Fakat belli mal türlerine tasarruf etmek veya belli statüdeki kişilerin tasarruf hakkı gibi hukuktaki hususi anlamlarına dair yapılmış modern çalışmalara rastlanmaktadır.²

Mala tasarruf ise özel olarak fıkıhtaki menfaat mülkiyeti meselesine karşılık gelmektedir. Bu mülkiyet türü, bir malı kullanma ve o maldan yararlanma hakkından ibarettir. Roma hukukundan beri geliştirilmiş olan bu mülkiyet usus ve fructus haklarını içerir. Hanefi fıkına göre bir mal üzerinde menfaat mülkiyeti ancak kiraya verme, ariyet verme, menfaat vasiyeti ve vakfetme³ işlemleriyle kurulabilir. Bu işlemlerle menfaat mülkiyetine sahip kılınan kimse, malın kendisinde (ayn) hak sahibi değildir. Dolayısıyla abusus yetkisi bulunmayan bu kimse malı ortadan kaldıramaz yahut malın kendisini bir başkasına devredemez.⁴

¹ İbrahim Kafi Dönmez, "Tasarruf" *DİA*, 2011, C. 40, s. 118-119.

² Yakın tarihli bir örnek için bkz. Târık b. Muhammed b. Abdullah el-Huveytır, *Hükmü't-Tasarruffi'l-Mebî Kable'l-Kabz bi'l-Bey'*, Riyad, Dârü Künûzi İşbilye, 2015.

³ Vakfın mahiyeti ve vakıf kurma işlemi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Ahmed Akgündüz, *İslam Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi*, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1988; İrem Karakoç, *Türk Hukuk Tarihinde Vakıf Müessesesi*, Ankara, Yetkin, 2017.

⁴ Mehmet Akif Aydın, *Türk Hukuk Tarihi*, İstanbul, Beta, 2010, s. 342-343.

Mülk, miri vb. statüdeki mal veya arazilerin tasarrufunun türlü şekilleri gerek fıkıhta tartışılmış gerekse Osmanlı araştırmalarına konu olmuştur. Bu makalede konu edilen mal türü olan vakıf malın tasarrufuna ilişkin olarak fıkıhta üçüncü kişilerin tasarrufuna dair gelişkin modeller ve tartışmalar bulunmaktadır.⁵ Aynı doğrultuda bu konudaki modern çalışmalar da belli bir birikim oluşturmaktadır.⁶

On sekizinci yüzyıl Kuzey Ege Adalarındaki mala tasarruf hakkına dair Osmanlı bürokrasisine ait yazışmaların konu edildiği bu makalede, öncelikle belgelere konu olan adaların on sekizinci yüzyıldaki sosyo-ekonomik durumuna ilişkin genel seyir mevcut literatür üzerinden tespit edilecektir. Daha sonra Devlet Arşivleri Başkanlığında muhafaza edilen üç ayrı belgedeki vakalardan hareketle ve belgelerin içerdiği problemlerin fıkıhtaki ele alınışı ışığında vakıf malın tasarrufuyla ilgili ihtilaflar hakkında yorum yapılacaktır. Söz konusu belgelerden ilki, geliri Mekke ve Medine fakirlerine şart olan ve çift kira (icareteyn) sözleşmesi ile tasarruf edilen Midilli'deki bir zeytin bahçesinin mutasarrıflarından öşür talep edilmesiyle ortaya çıkan ihtilafa ilişkindir. İkinci belgede, geliri Sakız'daki Mısırlı İbrahim Paşa Camisi'ne şart olan ve yine çift kira sözleşmesi ile tasarruf edilen bir vakıf kasap dükkanının intikali iddiasıyla yüzyılın sonuna doğru ortaya çıkan uyuşmazlıktan bahsedilmektedir. Son belge ise aynı yıllarda Semadirek'te Kanuni Sultan Süleyman Vakfının gelir kaynaklarından olan mandıraların tasarruf hakkının ferağı akabinde yaşanan ihtilafı konu almaktadır.

1. Kuzey Ege Adalarının On Sekizinci Yüzyılı

Kuzey Ege Adaları ondan fazla adadan müteşekkildir.⁷ Bu gruba ait Midilli, Sakız ve Semadirek'in on sekizinci yüzyılı hakkındaki çalışmalar giderek artmak-

⁵ Mütevellinin tasarrufları hakkında giriş mahiyetindeki bilgi için bkz. Akgündüz, *İslam Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi*, s. 289-322. Aynı kaynakta icareteyn, mukataa (*hıkr*), mersad, gedik vb. tasarruf haklarına dair temel bilgiler için bkz., s. 354-422.

⁶ Doğrudan vakıf arazi veya bina üzerindeki tasarruf hakkına ilişkin yakın tarihli iki çalışma için bkz. İrem Karakoç, "Osmanlı Devleti'nde Sahih ve Gayrisahih Vakıflardaki ve Miri Arazideki Tasarruf Hakkı Arasındaki Farkın, Hakir ve İntikale İlişkin Hükümler Bakımından Değerlendirilmesi," *Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları*, S. 17, 2014, s. 5-60; Massimo Papa, Eugenio Santostasi, "Real Estate, Usufruct Right and the Issue of the Waqf Assets in Egypt," *European Journal of Islamic Finance*, Özel Sayı, 2019, s. 1-7.

⁷ Kuzey Ege Adaları grubu Bozcaada, Gökçeada, Tavşan/Karayar, Bozbaba (*Agios Efstrátios*), Furnoz (*Fóurnoi Korséon*), İkarya (*İkaría*), İpsara (*Psará*), Koyun (*Oinoússes*), Limni (*Lemnos*), Midilli (*Lésvos*), Sakız (*Khíos*), Semadirek (*Samothráki*), Sisam (*Sámos*), Taşoz (*Thásos*) ve diğer bazı küçük adaları içine alır. Ege Adalarının coğrafyası ve tarihi hakkında giriş mahiyetindeki bilgiler için bkz. Sırrı Erinç, Talip Yücel, *Ege Denizi: Türkiye ile Komşu Ege Adaları*, Ankara, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, 1978; İdris Bostan, ed., *Ege Adaları'nın İdari, Mali ve Sosyal Yapısı*, Ankara, Stratejik Araştırma ve Etüdler Milli Komitesi, 2003.

tadır. Bu çalışmalar daha ziyade adaların sosyal ve siyasi tarihiyle alakalı olmakla beraber⁸ Fransız ve İngiliz seyyahların Ege adalarına ait gözlemleri⁹ ile adalardaki Osmanlı mimarisi,¹⁰ adaların etnik ve dini yapısı,¹¹ deniz ticaretindeki yerleri¹² hususi değerlendirmeye mazhar olmuştur. Yine Midilli'deki vakıflar¹³ ve Kanuni'nin kurduğu vakıflara ait Semadirek'teki mallar¹⁴ ile on sekizinci yüzyılda vakıfların tasfiyesi,¹⁵ adalardaki vakıfların durumu hakkında bilgi vericidir. Aşağıda bahsi geçecek olan belgeler Midilli, Sakız ve Semadirek'teki vakıf malların tasarrufu hakkında olduğundan, bu adaların on sekizinci yüzyıldaki sosyo-ekonomik durumu hakkında mevcut literatürün ortaya koyduğu bilgileri tanıtmakta fayda vardır.

Midilli'nin¹⁶ diğer Kuzey Ege Adalarına nazaran on sekizinci yüzyıldaki eko-

⁸ Dilara Dal, "XVIII. Yüzyılda Sakız Adası", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, 2008; Levent Payzın, "XVIII. Yüzyılda Midilli Adası", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, 2008.

⁹ Güner Doğan, "İngiliz ve Fransız Seyyahlara Göre 17. ve 18. Yüzyıllarda Ege Adaları (Midilli, Sakız, Sisam, Rodos) ve Çevresi", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, 2008.

¹⁰ Neval Konuk Halaçoğlu, *Midilli, Rodos, Sakız ve İstanköy'de Osmanlı Mimarisi=Ottoman Architecture in Lesvos, Rhodes, Chios and Kos Island*, Ankara, Stratejik Araştırmalar Merkezi, 2008.

¹¹ Dilara Dal, "XVIII. Yüzyılda Sakız Adası'nın Etnik Yapısı ve Ortodoks-Katolik Reaya Arasındaki İlişkiler," *Tarihin Peşinde: Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 1, 2009, s. 51-70; Filiz Yaşar, "18'inci Yüzyıl Osmanlısında Ruhban Sınıfına Geçiş Konusunda Sakız Adası'ndan İki Örnek: Papaz Michalis ve Keşiş Genatios," *Bilgi, Sosyal Bilimler Dergisi*, 1, 2014, s. 113-129.

¹² Dilara Dal, "The Physical Structure of the Port of Chios and Its Importance in the Eastern Mediterranean Trade During the 18th Century," *Turgut Reis ve Türk Denizcilik Tarihi Sempozyumu (II)*, 1-4 Kasım 2013, Bodrum, içinde, ed. Cihan Yemişçi vd., Bodrum, Bodrum Belediyesi, 2015, 2, s. 204-215; Mehmet Alaaddin Yalçınkaya, "Ege Adalarının En Önemli Ticaret Merkezi Olan Sakız Adasının İktisadi ve Sosyal Hayatından Bir Kesit (1790-1810)," *Osmanlı Öncesi ve Osmanlı Araştırmaları Uluslararası Komitesi Sempozyumu (XIV)*, 18-22 Eylül 2000, Çeşme, içinde, ed. Tuncer Baykara, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 2004, s. 773-797; aynı yazar, "Osmanlı Döneminde Midilli Adası'nın İktisadi ve Sosyal Durumu (1770 Çeşme'den 1827 Navarin'e)" *Osmanlı Öncesi ve Osmanlı Araştırmaları Uluslararası Komitesi Sempozyumu (XVII)*, 18-23 Eylül 2006, Trabzon, içinde, ed. Kenan İnan, Yücel Dursun, Trabzon, Karadeniz Teknik Üniversitesi, 2011, s. 723-732.

¹³ İbrahim Oğuz, "Midilli'de Osmanlı Vakıfları", Yayınlanmamış Doktora Tezi, Mersin Üniversitesi, 2014; aynı yazar, "Osmanlı Midillisi'ndeki Şahıs Vakıflarının Amaçlarına Dair" *Tarih Okulu Dergisi*, S. 21, 2015, s. 263-300; aynı yazar, "Osmanlı Vakıflarında İstibdal Problemi: Midilli Örneği" *Tarih Araştırmaları Dergisi*, S. 58, 2015, s. 583-601.

¹⁴ Yasemin Demircan, "Kanuni'nin Vakıflarından İmroz ve Semendirek (16. ve 17. Yüzyıllar)," *Türk Kültürü* 415, Kasım 1997, s. 9-16.

¹⁵ İbrahim Oğuz, "Midilli Adasında Osmanlı Vakıflarının Tasfiye Süreci," *Balkan Araştırma Enstitüsü Dergisi* 4, no. 1, 2015, s. 55-84.

¹⁶ "Midilli" esasında adanın en büyük yerleşimi ve bugün idari merkezi olan şehrin (*Mytilíni*) adıdır.

nomik canlılığı literatürde vurgulanmaktadır. Ada nüfusunun bu yüzyılda artmasıyla da ölçülebilen bu canlılıkta zeytinciliğin ve zeytinyağı ticaretinin payı yadsınamaz. Edremit ve Ayvalık ile irtibatı olan ada sakinlerinin uluslararası ticari faaliyetlerini daha ziyade İzmir limanı üzerinden yaptığı bilinmekle beraber ada tüccarının Avrupa limanlarıyla doğrudan ticaret yapmış olduğu da tespit edilmektedir. Sabun, şarap ve tekstil ürünlerinin imal edildiği adada küçükbaş hayvancılık da önemli bir geçim kaynağıydı. Özellikle yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı Devletindeki gemi inşa sanayisine katkıda bulunan Midilli’de orta büyüklükte kalyonların üretildiği vakidir. Midilli’nin diğer Kuzey Ege Adalarından farklı olarak önemli oranda Müslüman nüfus barındırması da ayırt edici bir sosyolojik yapı olarak vurgulanmaktadır.¹⁷

Nüfusu büyük ve toprağı geniş bir diğer ada olan Sakız’ın¹⁸ on sekizinci yüzyıldaki temel sosyolojik problemi, Venedik işgali sonrası adadaki demografik yapının ortaya çıkardığı meselelerdi. Zira Katolik mezhebine mensup Latin kökenli grupların gerek Osmanlı idaresi gerekse Rum ahaliyle olan münasebetleri gerilimliydi. Adadaki ekonomik faaliyetler büyük oranda Sakız şehri ve limanı etrafında gerçekleşmekte, adaya ismini veren sakız mastığı vergilerden muaf tutulan köylerde üretilip ekseriyetle İstanbul’a gönderilmekteydi. Meyve üretimi de kayda değerdi. Avrupa ile Osmanlı Devleti arasında ticaret yapan gemilerin önemli bir uğrak yeri olan adada birçok Avrupa devletinin konsolosu

Günümüz Türkçesinde hem ada hem de şehir için aynı lafız kullanılmaktadır. Osmanlı bürokratik yazışmalarında ise ayırım gözetilmektedir: Ada için “Cezire-i Midilli”; şehir için “kasaba-1/kaza-yı/medine-i/nefs-i Midilli”, “nefs-i Cezire-i Midilli”, nadiren sadece “Midilli”; adadaki idari organizasyonu ifade etmek için dönemine göre “liva-yı Midilli” tabirlerinin kullanıldığı gözlenmektedir. Zikredilen kullanımlar için sırasıyla bkz. *İstanbul Kadı Sicilleri*, ed. Coşkun Yılmaz, İstanbul, İstanbul Büyükşehir Belediyesi & Türkiye Diyanet Vakfı, 2008, s. 77:155; 41:240; 49:202; 16:135; 20:188; 17:270; 57:167; 34:277. Makalede aksi belirtilmediği müddetçe Midilli’den kasıt Midilli Adası’dır.

¹⁷ Midilli’nin on sekizinci yüzyıldaki sosyo-ekonomik durumu için bkz. Payzın, “XVIII. Yüzyılda Midilli Adası” s. 49-83; Oğuz, “Midilli’de Osmanlı Vakıfları”, s. 78-106. Genel olarak Osmanlı dönemi Midilli’si için bkz. Machiel Kiel, “The Island of Lesbos-Midilli Under the Ottomans (1462-1912): Remarks on Its Population, Economy and Islamic Monuments,” *Aegean Islands Symposium (II)*, July 2-3 2004, Gökçeada, içinde, ed. İdris Bostan, Sertaç Hami Başaran, İstanbul, Türk Deniz Araştırmaları Vakfı, 2004, s. 54-61; aynı yazar, “Midilli,” *DİA*, 2005, C. 30, s. 11-14.

¹⁸ Midilli gibi “Sakız” da Türkçede hem ada için hem de adanın en büyük yerleşimi olan şehir için kullanılmaktadır. Midilli’den farklı olarak Yunanca resmi adlandırma da hem ada hem de şehir için aynıdır (*Khíos*). Bugün yerli halk adadan tefrik etmek için şehre *Khôra* veya *Kástro* demektedir. Osmanlı bürokratik yazışmalarında ada için “Cezire-i Sakız”, şehir için “kasaba-1/medine-i/nefs-i Sakız” denmektedir. Sırasıyla bkz. *İstanbul Kadı Sicilleri*, 16:699; 86:405; 16:873; 86:405. Makalede aksi belirtilmediği müddetçe Sakız’dan kasıt Sakız Adası’dır.

bulunmaktaydı. Midilli gibi yüzyılın ikinci yarısında Sakız tersanesi de gemi inşa faaliyetlerine katkıda bulunmuştur.¹⁹

Semadirek'in²⁰ on sekizinci yüzyılı hakkında doğrudan bir çalışma bulunmasa da Kanuni'nin kurduğu vakıflara ait malları konu edinen makaleye dayanarak bazı sosyo-ekonomik veriler paylaşılabilir.²¹ Buna göre, on altıncı yüzyıl tahrir defterlerinde Kanuni'nin vakıfları arasında sayılan Semadirek, on beşinci yüzyılda Osmanlı hakimiyeti altına girmişti. Adadaki gelir kalemleri nazara alındığında, özellikle bostanların vergiye tabi olmasına bakılarak, diğer vergi kalemleriyle birlikte Kanuni vakıflarının adadaki giderlerinin karşılanmakta olduğu söylenebilir.²²

2. Mutasarrıftan Öşür Talebi: Midilli'de Bir Zeytin Bahçesi

Vakıf mala tasarrufla alakalı ve bu makalenin odağındaki ilk belge, on sekizinci yüzyılın ortalarında bir hükmün yeniden yazılması hakkında Midilli muhafızına ve kadısına hitaben bir tezkiredir.²³ Hükmün niçin tekrar yazılmasının emredildiği belgenin son kısmında izah edilmektedir. Tezkireye göre Midilli'nin Komi köyünde²⁴ bulunan Latin adlı yerdeki bir zeytin bahçesi, Hu-

¹⁹ Sakız'ın on sekizinci yüzyıldaki sosyo-ekonomik durumu için bkz. Dal, "XVIII. Yüzyılda Sakız Adası," s. 40-120. 1936'ya kadar Sakız üzerine yapılmış çalışmaların bir bibliyografyası için bkz. Philip Pandely Argenti, *Bibliography of Chios (from Classical Times to 1936)*, Oxford, Clarendon Press, 1940. Sakız hakkında genel bir tarih çalışması için bkz. Alexander M. Vlasto, *A History of the Island of Chios (A.D. 70-1822)*, Londra, Dryden Press, 1913.

²⁰ Semadirek hem adanın hem de adada bulunan küçük bir yerleşimin adıdır. Arşiv belgelerinde ve literatürde zaman zaman "Semendirek" diye de anılmaktadır.

²¹ Demircan, "Kanuni'nin Vakıflarından İmroz ve Semendirek (16. ve 17. Yüzyıllar)," s. 14-16.

²² Semadirek'in özellikle Osmanlı dönemine ilişkin tarihçesi için bkz. İlhan Şahin, "Semadirek," *DİA*, 2009, C. 36, s. 458-459. Aynı kaynakta belirtildiğine göre ada on sekizinci yüzyılda Gelibolu sancağı merkezli Cezayir-i Bahr-i Sefid Eyaleti'ne bağlı bir kazaydı. Adanın gelirleri Süleymaniye Camii ve İmaretine tahsisliydi.

²³ AE.SMHD.I, 158-11865, Devlet Arşivleri Başkanlığı. Belge üzerinde düzenlenme tarihi bulunmamaktadır. Başkanlık tarafından hazırlanan özetle belge tarihi olarak "19 Rebiyülevvel 1143" (2 Ekim 1730) ve "29 Zilhicce 1143" (5 Temmuz 1731) tarihleri bulunmaktadır. İlk tarih I. Mahmut'un tahta geçiş günüdür. İkincisinin açıklaması ise şöyle yapılabilir: Belgede açıkça tarih gösterilmediğinden, mutat olduğu üzere Başkanlık tarafından belgede zikri geçen yılın son günü, belge tarihi olarak gösterilmektedir. İlk tarihin doğru olmadığı açıktır. Zira cülus günü Midilli'den İstanbul'a bir arzuhal yazılıp aynı gün (hem de yeni padişahın tahta çıktığı gün) bir fermanın yazılması hakkında bir tezkirenin kaleme alınmış olması ihtimali nazara alınamaz. Esasında belgenin I. Mahmut'un cülusundan makul bir süre sonrasına ait olduğu varsayılmalıdır. Bu makale boyunca "emir", "hüküm" ve "ferman" kavramları birbirinin yerine fakat Osmanlı bürokratik dilinde aynı belge türüne atıf yapacak şekilde kullanılmıştır, daha fazla bilgi için bkz. Mübahat S. Kütükoğlu, "Ferman," *DİA*, 1995, C. 12, s. 400-406.

²⁴ Bu yüzyılda Komi, Midilli'de tamamı Müslüman hanelerden oluşan iki köyden biriydi ve Köreke

lusi Ayas isimli bir hayırseverin Mekke ve Medine’de (Haremeyn) yaşayan fakirler yararına vakfidır.²⁵ Sair Haremeyn vakıfları gibi bu bahçe de İstanbul’da Darüssaade Ağası’nın başında bulunduğu Evkaf-ı Haremeyn Nezaretince idare edilmekteydi.²⁶ Tezkirenin bildirdiğine göre bahçeden elde edilecek ürünün Haremeyn fukarasına ait olduğu yani bahçenin mülk veya başka bir tür arazi değil vakıf statüsünde olduğu Defterhane-i Amirede kayıtlıdır.²⁷ Tezkirenin yazıldığı sırada bu zeytin bahçesini Hasan ve belgede isminin olduğu yer boş bırakılan bir kimsenin çift kira (icâreteyn) sözleşmesiyle tasarruf ettiği Nezaretteki defterlerde de kayıtlıdır.²⁸ Bahçe mutasarrıflarının çift kira sözleşmesi gereği belirli bir periyotta ödemeleri gereken bedelleri (mü’eccele) vakfa yıllık olarak ödemekte oldukları tezkirede bildirilmektedir. Belge suskun olsa da ilk kira bedelini de (mu’accele) ödedikleri varsayılabilir.

Tezkireye göre Midilli’de görev yapan sipahi bir zamanlar mutasarrıflardan zeytin bahçesi sebebiyle öşür talep ederek onlara sıkıntı vermiştir. Belgede bu vaka ayrıntılı olarak bahsedilmese de mutasarrıfların bu sıkıntıdan kurtulmak için kadı vasıtasıyla veya bizzat İstanbul’a durumu bildirdikleri varsayılabilir. O zamanlar durumun sadrazamlıkça değerlendirilmesi neticesinde, çift kira

nahiyesine tabi olup 1671 yılındaki tahrir esnasında 38 haneden müteşekkildi, bkz. Payzın, “XVIII. Yüzyılda Midilli Adası,” 54. Türkiye’de tanınan Komili ailesinin adı, zeytin ağaçlarının bakımı için sık sık Komili’ye giden ve adanın Yera (*Géra*) köyünden olan Dizdarzade Hasan Efendi’ye verilen “Komili” lakabından gelmektedir, bkz. Serkan Yazıcı, *Yüzyıllık Hikayeler*, İstanbul, Yüzyıllık Markalar Derneği, 2015, s. 129-135. Memleketlisi olmadığı halde ticari vb. irtibatı bulunduğu yerin adı lakap olarak kendisine verilen ailelere Anadolu’da da rastlanmaktadır.

²⁵ Mekke ve Medine’de yaşayan fakirler (*mücvirîn* ve *cemâ’at*) yararına kurulan vakıfların nakit geliri Haremeyn’e gitmekteydi. Nakitlerin kaynağı çok zaman vakıf ev ve dükkandan alınan kira bedelleri ile vakıf değirmen veya vakıf para gibi gelir getiren kaynaklardı, bkz. Mustafa Güler, *Osmanlı Devleti’nde Haremeyn Vakıfları (XVI.-XVII. Yüzyıllar)*, İstanbul, Tarih ve Tabiat Vakfı, 2002, s. 101-119.

²⁶ Haremeyn vakıflarının genel idaresi için bkz. Güler, *Osmanlı Devleti’nde Haremeyn Vakıfları (XVI.-XVII. Yüzyıllar)*, s. 211-235. Tezkirenin yazıldığı esnada Darüssaade ağalarının en çok bilinen ve Osmanlı tarihinin etkili isimlerinden Hacı Beşir Ağa (ö. 1746) muhtemelen Darüssaade Ağası’ydı ve dolayısıyla bu zeytin bahçesinin idaresinin üst düzey sorumlusuydu. Beşir Ağa’nın hayatı hakkında bkz. Jane Hathaway, *Beshir Agha: Chief Eunuch of the Ottoman Imperial Harem*, Oxford, Oneworld Publications, 2005; Ayhan Ürkündağ, “Darüssaade Ağası Hacı Beşir Ağa ve Hayratı”, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi, 2017.

²⁷ Osmanlı topraklarındaki arazilerin hangi statüde olduğuna ilişkin kayıtların yer aldığı defterlerin bulunduğu idari birim olan Defterhane-i Amire hakkında bkz. Erhan Afyoncu, “Defterhane,” *DİA*, 1994, C. 9, s. 100-104.

²⁸ Nezaretçe tutulan defterler için bkz. Güler, *Osmanlı Devleti’nde Haremeyn Vakıfları (XVI.-XVII. Yüzyıllar)*, s. 217-225.

sözleşmesinin icaplarını her yıl yerine getirdikleri müddetçe mutasarrıfların zeytin bahçesini kullanmalarına yönelik bir müdahalenin bulunmaması gerektiği zira bahçenin Mekke ve Medine fakirleri lehine kurulmuş bir vakıf olduğu hükümde vurgulanmıştı. Dolayısıyla sipahinin de öşür ve sair taleplerle mutasarrıfları rahatsız etmemesi hakkında daha önce Midilli muhafızına ve kadısına bir emir gönderildiği anlaşılmaktadır. Tezkireye göre, 2 Ekim 1730 tarihinde III. Ahmet'in ardından I. Mahmut padişah olunca mutasarrıflar ellerindeki emrin yenilenmesini talep ederler. Bu talep uygun görüldükten sonra önceki emri ihtiva eden bir fermanın yazılması hakkında Arşivde muhafaza edilen bu tezkire yazılmıştır. Tezkirenin önüne veya arkasına zikri geçen olaylarla ilgili başka bir belge eklenmemiştir. Arşivdeki bu belge tek yapraktan oluşmaktadır. Fakat içerik incelemesi neticesinde vakaların seyri genel hatlarıyla tespit edilebilmektedir.

Midilli'de öşür toplama yetkisine sahip sipahi ile kendilerinden öşür tahsil edilmeye çalışılan Hasan ve ismi bilinmeyen diğer kişinin yaşadığı uyuşmazlığın konusu, vakıf araziye tasarruf edenlerin vergi yükümlülüğü hakkındadır. Osmanlı egemenliğine geçtiğinden beri timar sistemine tâbi olan Midilli on sekizinci yüzyılın başlarında Anapoli Kaptanlığına bağlanmış ve salyaneli statüye konmuştur. Venedik tehdidinin sona ermesiyle 1730'larda eskiden olduğu gibi Kaptanpaşa Eyaleti'ne bağlanmış ve salyaneli statüden timar sisteminin uygulandığı statüye döndürülmüştür.²⁹ Bu sebeple adada sipahiler timar sistemi dahilinde görev yapmaktadır. Midilli'de timar sisteminin tekrar uygulanması neticesinde sipahilerin birçok ihtilafta hakkında şikayet edilen veya şikayetçi pozisyonunda olduğu literatürde gözlenmiştir.³⁰ Bunda on altıncı yüzyıldan on sekizinci yüzyıla gelene kadar genel olarak Osmanlı topraklarında timar sisteminin verimli ve düzenli uygulanmasında giderek daha büyük sorunların yaşanması elbette etkilidir. Diğer yandan adanın timar sisteminde yaklaşık yarım yüzyıllık bir boşluk bulunması da göz önüne alınmalıdır. Zira eski sistemin yeniden uygulanması görevlilerin ve halkın tekrar timar sistemi dahilinde bir ilişki kurmasını gerektirmiştir. Bu durumda hiçbir ihtilafın çıkmaması beklenemez.³¹

²⁹ Payzın, "XVIII. Yüzyılda Midilli Adası", s. 26.

³⁰ Yer yer sipahilerin de taraf olduğu on sekizinci yüzyılda Midilli'deki vergi konulu uyuşmazlıklar hakkında bkz. Payzın, "XVIII. Yüzyılda Midilli Adası", s. 67-70.

³¹ Timar sistemi hakkında bkz. Halil İnalçık, "Timar," *DİA*, 2012, C. 41, s. 168-173. Vakıf statüsü ile timara ve iltizama tâbi arazi statüsünü karşılıklı bir güç mücadelesi olarak inceleyen bir çalışma için bkz. Souad Slim, "The Situation of Waqf Between Timar and Iltizam," *ARAM Periodical* 10, 1998, s. 589-597. Buna karşılık on ikinci yüzyıl Suriye'sinde Nureddin Zengi'nin halk üzerindeki vergi yükünü azaltıp

Sipahilerin vergisel anlamda en önemli yetkisi öşür toplamaktı. Fıkıhta öşür, Müslümanların malik veya mutasarrıf oldukları ve öşre tâbi topraklardan elde ettikleri mevcut ve belirli tür ürünlerden genellikle %10 olarak alınan zekatın adıydı. Zekat toplayıcısına da âmil denirdi. Osmanlılarda sipahiler, diğer yetkileri yanında fıkıhta âmilin bazı görevlerini de üstlenmişti. Arazide öşür tahakkuk ederse tahsil eden sipahi, arazi ekilmezse çift bozan vergisini alırdı. Zeytinin de içinde bulunduğu bir grup mahsulden alınan öşrün oranının daha az tutulduğu bilinmektedir.³² Midilli'deki vakadan anlaşıldığına göre sipahi, arazinin vakıf statüsünü nazara almaksızın zeytin bahçesinden elde edilen üründen Osmanlı timar sistemi dahilinde öşür tahsil etmek için arazi mutasarrıflarını zorlamaktadır. Mutasarrıfların fermanın yeniden yazılmasını istemesi, sipahinin mutasarrıflara her yıl müdahale ettiği anlamına gelmeyebilir fakat öşür talebinin güncel bir mesele olduğunu göstermektedir.

Sipahinin öşür talebi karşısında Hasan ve ismi bilinmeyen mutasarrıf, öşrü sipahiye vermeyi reddedebilmiştir. Zira tezkirede mutasarrıfların öşrü verdiklerine dair bilgi bulunmamaktadır. Mutasarrıfların öşrü vermeme gerekçesi ise arazinin, geliri Haremeyn'e şart edilmiş bir vakıf arazi olmasıdır. Osmanlı dönemi Haremeyn vakıflarına ilişkin yapılan araştırmalarda, bu tür vakıfların elde ettiği ve Haremeyn'e gönderilecek mahsul veya akarın bizzat kendisinden veya bunların Haremeyn'e naklinden muhtelif vergilerin muaf tutulduğu anlaşılmaktadır. Gümrük, resimler ve örfi bazı vergiler muafiyet konusu olarak tespit edilmiştir.³³ Muafiyet bazen İstanbul'da yazılan bir fermanla yahut doğrudan vakfiyede bir şart olarak yer almaktadır. Tezkirede muafiyetin kaynağı doğrudan belirtilmese de daha önce yazılan fermanla muafiyet teyit edilmiş, tezkire vesilesiyle bu muafiyet tekrar vurgulanmıştır. Bu vakaya benzer şekilde, öşür taleplerine karşılık arazinin Haremeyn'e vakfedilmiş olması nedeniyle müdahalenin engellendiğine ilişkin vakalara on sekizinci yüzyıl Midilli'sinde rastlanmaktadır.³⁴

kamu hizmetlerini vakıflar eliyle görme politikasına ağırlık vermesi hakkında bkz. Stefan Heideman, "Charity and Piety for the Transformation of the Cities: The New Direction in Taxation and Waqf Policy in Mid-Twelfth-Century Syria and Northern Mesopotamia," *Charity and Giving in Monotheistic Religions* içinde, ed. Miriam Frenkel, Yaacov Lev, Berlin ve New York, Walter De Gruyter, 2009, s. 153-174.

³² Fıkıhta ve Osmanlı uygulamasında öşür hakkında bkz. Mehmet Erkal, "Öşür," *DİA*, 2007, C. 34, s. 97-100; Ahmet Tabakoğlu, "Öşür: Osmanlılar," *DİA*, 2007, C. 34, s. 100-103.

³³ Güler, *Osmanlı Devleti'nde Haremeyn Vakıfları (XVI.-XVII. Yüzyıllar)*, s. 225-230.

³⁴ Hızır Çavuş adlı bir kimsenin Medine'ye vakfettiği arazinin sipahi toprağı (ve dolayısıyla öşre tâbi) olduğu iddiasını içeren bir vaka için bkz. Payzın, "XVIII. Yüzyılda Midilli Adası", s. 64-65. Vergi

3. Tasarruf Hakkının İntikali: Sakız'da Bir Kasap Dükkanı

Vakıf malın tasarrufuna ilişkin Arşivdeki ikinci belge 1792 yılına aittir. Belge, bir mütevellî kaymakamının yazdırdığı arzuhali, içinde Sakız naibine hitaben yazılan eski bir hükmün alıntılı olduğu bir derkenarı ve bir buyrulduyu içermektedir.³⁵ Derkenardaki eski hükümden anlaşıldığına göre Sakız'da yaşayan Havva bir zaman önce İstanbul'a bir arzuhal yazdırmıştır.³⁶ Arzuhalinde Havva, Mısırlızade İbrahim Paşa Camisi'nin³⁷ gelir getirici yerlerinden Sakız şehrinin Kasaphane adı verilen kısmındaki kasap dükkanının yarısını, Mısırlızade İbrahim Paşa Vakfının vakfiyesinde müsaade edildiği üzere ve vakıf mütevellisinin verdiği temessük sayesinde çift kira sözleşmesiyle (icâreteyn) önceleri babası Mehmet'in kullandığını iddia etmiştir. Babasının vefatıyla da dükkandaki tasarruf hakkının kendisine intikal ettiğini ve temessük gereğince dükkanı kullanması gerektiğini ifade etmiştir. Havva'nın beyanına göre Sakız'da yaşayan İbrahim Ağa adlı bir kimse, yine Sakız'da yaşayan vakfın mütevellî kaymakamı Halil'den temessük aldığını söyleyerek dükkanı elinde tutmakta ve Havva'ya vermemektedir.³⁸ Bu ihtilaf Sakız'daki mahkemede görüldüğünde kadı Havva'yı haklı bulmuş ve kendisine bu kararı içeren bir ilam vermiştir. Ancak İbrahim Ağa yine de dükkanı teslim etmemiş ve iddiasını destekleyen bir fetvaya sahip oldu-

muafiyeti meselesi, ehl-i örf ile vakıftan yararlananlar arasındaki çekişme alanlarından biri olarak ileri araştırmaların konusu olabilir. On sekizinci yüzyıl Kudüs'ünde ehl-i örfün vergi talebiyle vakfa müdahale etmeleri için bkz. Esmâ Nur Topcu, "Önceki Hukukumuzda Vakfa Müdahale Kavramı: 18. yy. Kudüs Örneği", Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2020, s. 78-79.

³⁵ C.EV, 649-32715, Devlet Arşivleri Başkanlığı. Arzuhal 23 Şubat 1792 (29 Cemaziyülahir 1206), derkenar 15 Mart 1792 (21 Recep 1206) ve buyruldu 16 Mart 1792 (22 Recep 1206) tarihlerinde düzenlenmiştir. Derkenar içindeki eski hüküm ise Nisan 1791'in (Şevval 1205) son günlerine aittir.

³⁶ Derkenarda alıntılanan eski hükmün tarihine bakıldığında, Havva'nın eski hükümde bahsi geçen arzuhali Nisan 1791'den (Şevval 1205) önceki bir tarihe aittir. Tarihleri belgede açıkça gösterilen ikinci arzuhal ile derkenar ve buyruldu tarihleri nazara alınır, ilk arzuhalin iyi ihtimalle buyrulduyunun bir ay öncesine, Mayıs 1791'in (Ramazan 1205) son günlerine tarihlenmesi mümkündür.

³⁷ Mısırlızade yahut Mısrızade İbrahim Paşa Anadolu Beylerbeyi iken 1694'te Sakız serdarı tayin edilmiş ve adanın Venedik'ten 1695'te geri alınmasında önemli rol oynamıştır. Fetihten sonra adada bir cami ve mektep yaptırdığı, vakfa gelir getirici bir boyahänenin bulunduğu bürokratik yazışmalara yansımıştır, bkz. Dal, "XVIII. Yüzyılda Sakız Adası," 9, 75 ve 97. Sakız Kalesi varoşunda bulunan cami, Venedik egemenliğinde Katolik kilisesi olarak kullanılırken adanın yeniden Osmanlı egemenliğine girmesiyle İbrahim Paşa tarafından camiye çevrilmiş bir yapıdır, bkz. Ali Fuat Örenç, "Sakız Adası," *DİA*, 2009, C. 36, s. 6-10.

³⁸ Eski hükümde İbrahim Ağa'nın hangi yılda dükkanı zapt ettiği maalesef eksik gösterilmiştir: "12[...] senesinde". Fakat en azından Kasım 1785'le (1200 yılının başı) aşağı yukarı Havva'nın arzuhali (Mayıs 1791) arasında bir vakitte zapt ettiği tahmin edilebilir.

ğunu söylemiştir. Buna binaen İstanbul'dan Sakız naibine yazılan ilk hükümde bu fetvaya ve vakfiyeye bakılarak mahkemece bir karar verilmesi istenmiştir.

İlk emrin verilmesinden yaklaşık on ay sonra kaleme aldığı arzuhalde mevcut olayları özetleyen Sakız kadı naibi Gülzade Ömer, yeni gelişmeleri de aktarmaktadır: Naip, Mısırlı zade İbrahim Paşa Vakfının mütevellisi es-Seyyid Ahmet Ağa'nın Sakız'daki kaymakamı es-Seyyid Hasan Ağa ile diğer ağaları, zabıtları, vakıftan yararlananları (mürtezika) ve isimleri mahkeme kaydının sonunda belirttiğini söylediği fakat arzuhalde gösterilmemiş tarafsız ve ehli vukuftan bazı kimseleri mahkemeye çağırır. Bu kimselere ilk hükmü okuyarak içindeki olayları anlatır ve kendilerine durumu sorar. Mahkemede hazır bulunan bu kimseler dükkanın çift kira sözleşmesiyle kullanıldığını inkar ederler. Onlara göre dükkan basit kira sözleşmesiyle kullanılmaktadır ve kasap dükkanı olarak tasarruf edilmek üzere gedik mevcuttur. Gedik hakkının yarısının merhum Mehmet'e ait olduğunu beyan eden bu kimseler, ada fethedildiğinden beri kız çocuklara gedik hakkı intikal etmemektedir diyerek, merhumun erkek çocuğu da bulunmadığından, mütevellinin temessüküyle merhumun vefatından sonra dükkanı İbrahim Ağa'nın kiraladığına şahitlik ederler. Naip, Havva'nın dükkanda artık hak iddia etmemesi ve İbrahim Ağa'nın dükkanı tasarruf etmesine kimse nin karışmaması hususlarını haklı bulur. Vakıf mütevellisi kaymakamının bu hususların yerine getirilmesine ilişkin bir ferman yazılmasını talep ettiğini İstanbul'a bildirir. Sadrazamlıkta yapılan işlemler neticesinde, eski hüküm ve ikinci arzuhal dikkate alınarak mütevellî kaymakamının ferman talebinin yerine getirilmesi emredilir.

Havva'nın iddiası, dükkanı icareteyle elinde bulundurduğuna yöneliktir. Öte yandan Havva, dükkanı babasından adi intikal kurallarına göre devraldığını belirtmektedir. Şer'i miras hukukundan farklı bir hukuki sistem olan intikal, şer'an ortaya konmuş bir hak değil, Osmanlılarda irsadin veya miri arazi üzerindeki kiracılık hakkının intikalinde işletilen bir sistemdir. Buna göre fıkhîta kiracının vefat etmesiyle birlikte kira sözleşmesi de sona ermelidir. Fakat devlet başkanı örfen kira sözleşmesinin devamına müsaade etmektedir. Dolayısıyla intikal hakkı sahipleri şer'i miras hukukundaki vârislerden farklı biçimde tanımlanabilir.³⁹ Havva'nın iddiası, gerçekliği bir yana, on sekizinci yüzyıl sonundaki

³⁹ İcareteyle vakıflarda intikal hakkı sahipleri hakkındaki kurallar ve hukuki tartışma için bkz. Akgündüz, *İslam Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi*, s. 369-376.

adi intikal kurallarına uygun görünmektedir. Zira Osmanlılarda 1867 yılında yürürlüğe giren *Bi'l-İcareteyn Tasarruf Olunan Müsakkafat ve Müstegallat-ı Mevkufe'nin Tevsi-i İntikal Kanunu*'na kadarki süreçte iki ihtimal mevcuttur: (i) Bir vakıf mal üzerindeki icareteynle tasarruf hakkının intikalinde intikal hakkı sahibi tespit edilirken öncelikle ilgili vakfın vakfiyesi nazara alınır, (ii) eğer orada şart bulunmuyorsa icareteynle vakıf mala tasarruf etme hakkı vefat eden mutasarrıfın kız ve erkek çocuklarına eşit olarak dağıtılır. Çocuk yoksa intikal hakkı sona erer, mütevellinin üçüncü kişilerle yeniden çift kira sözleşmesi yapma yetkisi doğar. İntikal hakkı sahibi olan çocuklar, anne veya babalarının vefatından itibaren üç ay içinde haklarını kullanmak üzere başvurmadıkları takdirde haklarını kaybederler. Bu bilgiler ışığında, eğer Havva'nın iddiası gerçeğe uygunsa yani babası icareteynli bir vakıf mala tasarruf ederken vefat etmişse ve Havva vefattan itibaren üç ay içerisinde mütevelliyeye başvurmuşsa hukuken korunan bir menfaatin mevcut olduğu kabul edilmelidir.

Naip önünde yapılan duruşmada gerek müteveli kaymakamı gibi vakıf içinden gerekse vakıf dışından kişilerin beyanı farklıdır. Onlara göre kasap dükkanı, Havva'nın da dediği gibi merhum Mehmet'in tasarrufunda idi. Ancak Havva'nın bunun dışındaki beyanları gerçeğe aykırıydı. Bir defa dükkan çift kira ile değil basit kira sözleşmesiyle (icare-i vâhide) mutasarrıfın elindeydi. Diğer yandan merhum Mehmet dükkanda gedik hakkı sahibiydi. Dolayısıyla intikale konu olduğu iddia edilebilecek hak, ancak gedik olabilirdi. Basit kira sözleşmesinin söz konusu olduğu durumda, kiracılık hakkının vârişlere veya çocuklara kendiliğinden intikal etmesi hukuken tanınmış bir hak değildir. Yani basit kiralama sözleşmesinde adi intikal kuralı değil şer'i miras kuralları geçerlidir. Prensip olarak miras konusu olan şey eşyadır, malın aynına sahip olmayıp yalnızca tasarruf hakkına sahip olanların bu tasarruf hakkı şer'an miras kalmaz. Buna göre kira sözleşmesinde öngörülen süre devam ederken vefat eden kiracının vârişleri veya çocukları kiracılık hakkına sahip değildir.⁴⁰ Nasıl ki kira süresi sona erdiğinde müteveli vakıf malı aynı kiracıya veya başka bir kimseye kiraya verme yetkisine sahipse, kiracının vefatında da böyledir. Bu nedenle Havva, babasının vefatıyla kasap dükkanının yarısında basit kira sözleşmesinin tarafı olarak tasarruf hakkı kazanmış olamaz.

⁴⁰ Ahmed Akgündüz, "İcare-i Vahide" *DİA*, 2000, C. 21, s. 388-389. İcare-i vahide-i kadime söz konusu olduğunda ise intikal kuralları farklılaşabilmektedir.

Mahkemede beyanda bulunan kişiler, dükkanın yarısında merhum Mehmet'in gedik hakkının bulunduğunu ikrar etmektedirler. Gedik, Osmanlı öncesinde de var olan ve Osmanlılarda yaygın uygulama bulan bir hukuki müesseseydi. Vakıfların ekonomik yönden yetersiz olması nedeniyle kötü durumda bulunan vakıf dükkanları kiralamak isteyen olmayınca, vakfın menfaatini temin için geliştirilmiş bir modeldi. Buna göre kötü durumdaki dükkanı tamir edip dükkanı belli bir meslek veya sanatın icrasına hazır hale getirmek için raf, dolap vb. şekillerde donatan kişiler, hakk-ı karar sahibi olarak düşük bedellerle dükkanın kiracısı olmaya hak kazanıyorlardı.⁴¹ Gedik hakkının intikali de icareteynde olduğu gibi şer'i miras hukukunun kurallarından farklılaşabilir zira malın kendisinin değil kullanım hakkının intikal etmesi söz konusudur. Bu nedenle adi intikalin konusu olan gedik hakkının intikalinde devlet başkanının idari tasarrufu nazara alınacaktır. Mütevellî kaymakamı ve diğer kişiler tarafından tasrih edildiğine göre adanın 1566 yılında Osmanlılarca fethedilmesinden beri kasap dükkanı gediklerinin intikalinde erkek çocuklar hak sahibi kılınmıştır. Fıkıhta örf, teamül veya amel-i kadim gibi terimlerle birlikte düşünülmesi gereken bu uygulama bir hukuki gerekçedir.⁴² Dolayısıyla gedik hakkının merhum Mehmet'ten Havva'ya intikal etmesi mümkün değildir. Önceki duruşmada Havva'nın beyanına dayanılarak dükkanın Havva'ya teslim edilmesi kararlaştırılmışsa da dükkanın mevcut mutasarrıfı İbrahim Ağa dükkandan çıkmamıştır. İkinci duruşmada basit kira sözleşmesiyle İbrahim Ağa'nın tasarruf hakkına sahip olduğu ve Havva'nın gedik hakkına kavuşmadığı vakfiye, fetva ve şahitlerin adadaki örf hakkındaki beyanıyla sabit olmuştur. Ancak vakfiye ve fetvadaki bilgilerin ayrıntısı belgede bulunmadığı gibi fetvanın muhtevasına dair bir söz de yoktur.

4. Mutasarrıfın Ferağı: Semadirek'te Mandıralar

Semadirek'te mandıra tasarrufuna dair Arşivdeki belge bir arzuhali, içinde Semadirek naibine hitaben yazılan eski bir hüküm alıntılanan bir derkenarı ve buyrulduyu içermektedir.⁴³ Derkenarda alıntılanan eski hükmün içeriği-

⁴¹ Ahmed Akgündüz, "Gedik" *DİA*, 1996, C. 13, s. 541-543. Gedikler modern hukuk araştırmacılarının ilgisi dahilindedir, yakın tarihli bir çalışma için bkz. Nuran Koyuncu, "Osmanlı Hukukunda Esnaf Gediği," *Türk Hukuk Tarihi Kongresi (II)*, 13-14 Mayıs 2016, İstanbul içinde, ed. Fethi Gedikli, İstanbul, On İki Levha, 2016, 1, s. 365-388.

⁴² Hususen vakıf ahkamı ve on sekizinci yüzyıl Kudüs vakıfları bağlamındaki amel-i kadim tartışması için bkz. Topcu, "Önceki Hukukumuzda Vakfa Müdahale Kavramı: 18. yy. Kudüs Örneği", s. 55-58.

⁴³ 277-14131, Cevdet Evkaf, Devlet Arşivleri Başkanlığı. Ümmügülsüm adlı bir kimsenin bizzat yazdığı veya yazı bilen birisine kendi ağzından yazdırdığı arzuhal üzerinde tarih bulunmamaktadır. Derkenarda

ne bakıldığında, Ümmügülsüm adlı kimse bir zamanlar İstanbul'a bir arzuhal yazmıştır.⁴⁴ Ümmügülsüm'ün beyanına göre Kanuni Sultan Süleyman Vakfına ait Semadirek köylerinde yer alan 33 adet mandıranın mutasarrıfı olan ve Semadirek'te ikamet eden eski kocası Memiş Ağa, artık el çekmek istediğinden mandıraları 1793 veya 1794'te (h. 1208'de) 300 kuruş mukabilinde Ümmügülsüm'e satmıştır. Satımı vakfın Semadirek'teki mukataalarına nezaret eden voyvoda Ali gerçekleştirmiş, mandıraları kullanması için Ümmügülsüm'e şekil şartlarına uygun bir temessük de vermiştir.⁴⁵ Ümmügülsüm bir süre kimsenin müdahalesi olmadan mandıralara tasarruf ederken hangi tarihte vaki olduğu belgede yer almayan bir zamanda eski kocasının oğulları Hacı Süleyman ve belgede adı yer almayan iki oğul, satımı tanımadıklarını söyleyip hukuka ve temessüğe aykırı olarak Ümmügülsüm'ün tasarrufuna mani olmaya çalışmıştır. Ümmügülsüm, kadı eliyle bu durumun görülmesi, mandıralara temessük gereğince tasarruf edebilmesi ve Hacı Süleyman ve diğerlerinin müdahalelerinin engellenmesi hakkında bir ferman gönderilmesini talep etmiştir. Bu arzuhale binaen ihtilafın Semadirek'te kadı marifetiyle görülmesi ve şer'i ahkam, temessük ve miri araziye ilişkin kurallara (kanun) göre karar verilmesi hakkında bir hüküm yazılmıştır.

Hükmün Semadirek'e gidip gitmediği veya gittiye de gereğinin yerine getirilip getirilmediği belgede açık değildir. Müdahale engellenmiş olsa bile Hacı Süleyman ve kardeşleri tekrar müdahale etmiş dahi olabilir. Zira Ümmügülsüm önceki hükümden yaklaşık dokuz yıl sonra aynı konuda bir arzuhal daha yazmış, rahatsızlık yaşadığı konuyu daha önce İstanbul'a bildirdiğini ikinci arzuhalede belirtmiştir. Mandıralara tasarrufunun engellenmesi hakkında bir emir

alıntılanan eski hüküm Mayıs 1801'in ortalarına (Zilhicce 1215'in son günlerine) aittir. Derkenar 13 Haziran 1809 (29 Rebiyülahir 1224), buyruldu ise 14 Haziran 1809 (1 Cemaziyülevvel 1224) tarihlidir. Sakız'da geçen vakada arzuhalin bir ay öncesine ait olduğuna bakılırsa, bu vakada da arzuhalin bir ay içinde sadrazamlığa ulaştığı ve makul bir süre içinde eski hükmün bulunduğu düşünülebilir. Dolayısıyla arzuhal iyi ihtimalle derkenarın yazımından birkaç ay öncesine ait olabilir, bu da 1809 yılı Nisan ayının ortalarına (1224 yılı Safer ayının sonlarına) rast gelmektedir. Arşivdeki belge özetinde belge tarihi "29 Rebiyülahir 1214" (30 Eylül 1799) olarak gösterilmektedir. Bu durum derkenardaki yılın farklı okunmasından kaynaklanmaktadır.

⁴⁴ Belgede yer almayan fakat eski hükümde alıntılanan Ümmügülsüm'ün bu ilk arzuhali, ikincisine göre olaylarla ilgili daha fazla ayrıntı vermektedir. Eski hüküm Mayıs 1801'in ortalarına (Zilhicce 1215'in son günlerine) ait olduğundan, ilk arzuhalin iyi ihtimalle bir ay öncesine, Nisan 1801'in başlarına (Zilkade 1215'in son günlerine) ait olduğu düşünülebilir.

⁴⁵ Vakıf malın mukataa (*hikr*) usulüyle tasarrufundan farklı ve vergi toplama hakkında bir usul olan mukataa ve bu işlepte voyvodaların rolü için bkz. Mehmet Genç, "Mukataa," *DİA*, 2006, C. 31, s. 129-132; Erol Özvar, "Voyvoda" *DİA*, 2013, C. 43, s. 129-131.

gönderilmesini istemiştir. Arzuhalde talebin tekrarlandığının anlaşılmasını sağlayacak ve niçin tekrar emir gönderilmesi gerektiğini gerekçelendirecek bir açık ifade bulunmamaktadır. İkinci arzuhal sadrazamlığa ulaşınca daha önce bir emir verilip verilmediğinin kontrol edilmesi ve kanunen gereğinin ne olduğunun tespit edilmesi kalemde istenmiştir. Eski hüküm kayıtlar arasında bulununca, o hükmün içeriği uyarınca Hacı Süleyman ve diğerlerinin şer'i veya kanuni bir hakkı olmadığı tespit edildiği takdirde müdahalelerinin engellenmesi hususunda tekiden bir emir yazılması gerektiği padişaha derkenarda arz edilmiş, derkenar uyarınca bir hüküm yazılması buyrulmuştur.

Memiş Ağa'nın oğullarının mahkemede bizzat beyanda bulduklarına dair belgede işaret bulunmamaktadır. Dolayısıyla hangi gerekçeye dayanarak Memiş Ağa'nın Ümmügülsüm'e mandıraları ferağ ettiğine itiraz ettikleri açık değildir. Ümmügülsüm'ün eski hükümde alıntılanan ilk arzuhaline bakıldığında bazı yabancıların (ecanib)⁴⁶ ortaya çıkıp mandıraları Ümmügülsüm'e tasarruf ettirmek kararında oldukları zira mandıraların ferağ edilmesini tanımadıkları anlaşılmaktadır. İkinci arzuhalde ise bu yabancı kimselerin kimlikleri biraz daha ifşa edilmekte, birinin Memiş Ağa oğlu Hacı Süleyman, diğerlerinin ise Hacı Süleyman'ın ismi yazılmayan kardeşi ve "oğlu" şeklinde yazılmış fakat ismi yarım kalmış diğer kimse olduğu görülmektedir.⁴⁷ Dolayısıyla hepsinin de kardeş oldukları düşünülebilir fakat ilk arzuhalde Ümmügülsüm'e hangi hukuki gerekçeyle müdahale ettiklerine dair akıl yürütmek için pek ipucu bulunmamaktadır. Ancak ikinci arzuhalde kritik öneme sahip bir ibare bulunmamaktadır. Ümmügülsüm eski kocasından bahsederken onun için "merhum" demektedir. Buradan çıkartılması gereken bir sonuç şudur: Memiş Ağa hayattayken 1793 veya 1794 (h. 1208) yılında mandıraların tasarruf hakkını Ümmügülsüm'e verdikten bir zaman sonra vefat etmiştir. İlk arzuhalin 1801'e ait olduğu tahmin edilirse, 1793-94 ile 1801 yılı arasında bir zamanda vefat gerçekleşmiş olabilir. Fakat bu çıkarımın

⁴⁶ Buradaki kasıt, Memiş Ağa ile Ümmügülsüm arasındaki hukuki münasebete yabancı yani o ilişkiyle bağlantılı hak ve yetkisi bulunmayan kimselerdir. Derkenarda ise bu kişilerin fiillerine fıkhıdaki tabir açıkça kullanılarak *fuzûlî* denmektedir; kavram hakkında bkz. Beşir Gözübenli, "Fuzuli" *DİA*, 1996, C. 13, s. 239-240.

⁴⁷ Yazılmayan isimler için boşluk da bırakılmamıştır. "Oğlu" bir lakabın ikinci kısmı olabileceği gibi ikinci kardeşin oğlu yani Memiş Ağa'nın torunu da olabilir. Derkenarda ise bu kimseler için "derun-ı arzuhalde isimleri mezkur" denmişse de arzuhalde isimler tam değildir. Fakat en az üç kişiden müteşekkil oldukları, ikinci arzuhalde onlar hakkında "nâmûn" ("isimli kimseler") denmesinden anlaşılmaktadır, iki kişi olsalardı Midilli'deki olaydaki gibi "nâmân" ("isimli iki kişi") denmesi gerekirdi.

sübutu yoktur zira derkenardaki 1801 yılına ait eski hükümde Memiş Ağa'dan "merhum" diye bahsedilmemiştir. Yine de her halükarda Ümmügülsüm'ün ikinci arzuhaldeki beyanına bakılırsa 1809 yılında Memiş Ağa artık hayatta değildir. Bu çıkarımlar ışığında merhum Memiş Ağa'nın oğullarının ferağ işlemi tanınamaları, esasında ferağ olmasaydı adi intikal kuralları gereğince tasarruf hakkının kendilerine geçmesi yönündeki fikirlerini açığa vurmaktadır.

Memiş Ağa'nın tasarruf ettiği mandıraların bulunduğu arazi, belgede geçtiği üzere Semadirek'te Kanuni Vakfının lehine tahsis edilmiş arazilerdir. Dolayısıyla bu araziler mülk değil miri arazidir; araziden elde edilecek gelir ya da arazinin işletilmesinden elde edilecek vergi geliri, Kanuni Vakfına tahsis edilmiştir. Tahsis kabilinden / gayrisahih / irsadi vakıf ya da doğrudan irsad adı verilen bu yerler fıkıhtaki anlamıyla vakıf değil vakıf benzeri (nazîr) mallardır.⁴⁸ Arazinin işleyen mülkü olmaması hususunda vakıf ve irsad birbiriyle benzeşir. Fakat vakfın şer'i ahkama daha sıkı bağlı olduğu irsadin ise kanuni düzenlemelere vakfa nazaran daha açık olduğu söylenmelidir. Bu arazinin tasarrufunda, tasarruf hakkının ferağında ve intikalinde miri araziye ilişkin kurallar geçerlidir. Söz konusu kurallar da kira sözleşmesindeki tasarruf hakkına benzetilmiştir. Memiş Ağa'nın arazideki ve araziye bağlı mallar olan mandıralardaki tasarruf hakkını bir sözleşmeyle Ümmügülsüm'e ferağ etmesi hukuken mümkündür. Ancak sadece icap ve kabulle bu sözleşme kurulmaz, malın bir kamu görevlisinin muvafakatiyle ferağ edilmesi gerekir. Vakada Semadirek voyvodası Ali'nin marifetiyle işlem gerçekleşmiştir, aksi takdirde sözleşme mevkuf (bugünkü tabirle askıda hükümsüz) kalacaktı. Hatta sözleşme mevkuf iken Memiş Ağa vefat etmiş olsaydı, oğullarının intikal hakkı ortaya çıkacaktı. Ancak ilk arzuhale göre kardeşlerin iddiası sözleşmenin mevkufiyeti değildir. Onlar gerekçe belirtmeksizin ferağ sözleşmesini tanınamaktadırlar.

Kardeşlerin müdahalesine karşılık Ümmügülsüm'ün iddiası, mandıraları Memiş Ağa'dan ferağ yoluyla elde ettiği yönündedir.⁴⁹ Her iki arzuhalde de bu iddiasını ifade etmiştir. Her ne kadar ilk arzuhalinde mandıraları Memiş Ağa'dan satın aldığını hatta fıkıhtaki tabir olan bey' ettiğini belirtse de ferağ terimi kullanılmamasına rağmen Ümmügülsüm'ün tasarruf hakkını devral-

⁴⁸ İrsad hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Akgündüz, *İslam Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi*, s. 423-457; Karakoç, *Türk Hukuk Tarihinde Vakıf Müessesesi*, s. 442-465. "Vakıf" kavramı ve içerdiği anlam kategorileri hakkında bkz. Osman Safa Bursalı, "Vakıf Nedir? Multidisipliner Bir Yaklaşımla Vakfın Anlam Katmanlarını Aramak," *Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları*, S. 24, 2017, s. 85-98.

⁴⁹ Ferağın hukuki mahiyeti için bkz. Ali Bardakoğlu, "Ferağ" *DİA*, 1995, C. 12, s. 351-354.

dığı açıktır. Fıkıhtaki satımdan bahsedilseydi, Osmanlı bürokratik yazışmalarında rastlandığı üzere “bey-i bât-ı sahih-i şer’i” veya bu ibarelerin biraz farklı versiyonlarının kullanılması gerekirdi.⁵⁰ Bunu destekleyen bir ibare de ikinci arzuhalde belirtildiğine göre Memiş Ağa’nın mandıralardan “kasr-ı yed” edip Ümmügülsüm’ün “tapu” gereğince tasarrufa başlamasıdır. Buradaki tapu ibaresi mülkiyeti belirten tapuyu ifade etmez zira arazinin vakfa ait olduğu belgede açıkça zikredilmiştir. Dolayısıyla miri arazideki tasarruf hakkını işaret etmektedir. İlk arzuhalde Ümmügülsüm’ün beyanı esas alındığında kardeşlerin ferağı tanımadıklarını söylemeleri de en azından ortada bir ferağ işleminin bulunduğunu fakat kardeşlerin kabul etmediğini düşündürür.

Eldeki belgede naip tarafından yapılan işlemin sonucu maalesef bulunmamaktadır. Bu nedenle Ümmügülsüm’ün iddialarının sübutu hakkında nihai bir sonuca varmak güçtür. Eğer ortada gerçekten bir ferağ işlemi yoksa yahut ferağ işlemi voyvoda marifetiyle gerçekleşmemişse Memiş Ağa’nın oğullarının ferağı tanınamaları mümkün olacaktır ve buna binaen her ne kadar belgede açıkça geçmiyorsa da intikal hakkı iddiaları uygun görülecektir. Fakat Ümmügülsüm’ün beyanı doğruysa ortada geçerli bir ferağ işlemi olduğundan Ümmügülsüm’ün tasarruf hakkına müdahale edilmesine kamu otoritesince mani olunması gerekecektir.

Kaynakça

- Akgündüz, Ahmed, İslam Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1988.
- Ali Haydar (Arsebük), *Tertibü’s-Sunuf fi Ahkami’l-Vukuf*, İstanbul, Şirket-i Mürettibiye Matbaası, 1921.
- Argenti, Philip Pandely, *Bibliography of Chios (from Classical Times to 1936)*, Oxford, Clarendon Press, 1940.
- Aydın, Mehmet Akif, *Türk Hukuk Tarihi*, İstanbul, Beta, 2010.
- Bostan, İdris, ed. *Ege Adaları’nın İdari, Mali ve Sosyal Yapısı*, Ankara, Stratejik Araştırma ve Etüdler Milli Komitesi, 2003.

⁵⁰ Bürokratik yazışmalarda işlemlerin fıkıhtaki tanıma göre yapıldığını işaret eden hususi nitelemelere rastlanmakta, “şer’”, “sahih” vb. bazı anahtar kelimeler kullanılmaktadır. Kefaletle ilişkin işlemlerde bu gibi kullanımlar için bkz. Osman Safa Bursalı, “Galata ve İstanbul Mahkemelerinde Kefalet Sözleşmesinin Görünümleri (1791-1795)” *Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları*, S. 9, 2010, s. 37-87. Son dönem Osmanlı hukukçularının irsada “gayrisahih vakıf” adını vermesi de bu hassasiyeti tersinden doğrulamaktadır, bkz. Ali Haydar (Arsebük), *Tertibü’s-Sunuf fi Ahkami’l-Vukuf*, İstanbul, Şirket-i Mürettibiye Matbaası, 1921, s. 72-74.

- Bursalı, Osman Safa, "Galata ve İstanbul Mahkemelerinde Kefalet Sözleşmesinin Görünümleri (1791-1795)", *Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları*, S. 9, 2010, s. 37-87.
- , "Vakıf Nedir? Multidisipliner Bir Yaklaşımla Vakfın Anlam Katmanlarını Aramak", *Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları*, S. 24, 2017, s. 85-98.
- Dal, Dilara, "XVIII. Yüzyılda Sakız Adası" Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, 2008.
- , "XVIII. Yüzyılda Sakız Adası'nın Etnik Yapısı ve Ortodoks-Katolik Reaya Arasındaki İlişkiler", *Tarihin Peşinde: Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 1, 2009, s. 51-70.
- , "The Physical Structure of the Port of Chios and Its Importance in the Eastern Mediterranean Trade During the 18th Century", *Turgut Reis ve Türk Denizcilik Tarihi Sempozyumu (II)*, 1-4 Kasım 2013, Bodrum, içinde, ed. Cihan Yemişçi, Tarık Eray Çakır, Mustafa Gürbüz Beydiz ve Cezmi Çoban, Bodrum, Bodrum Belediyesi, 2015, s. 204-215.
- Demircan, Yasemin, "Kanuni'nin Vakıflarından İmroz ve Semendirek (16. ve 17. Yüzyıllar)", *Türk Kültürü*, 415, Kasım 1997, s. 9-16.
- Devlet Arşivleri Başkanlığı, Ali Emiri Mahmud I (158-11865); Cevdet Evkaf (277-14131 ve 649-32715).
- Doğan, Güner, "İngiliz ve Fransız Seyyahlara Göre 17. ve 18. Yüzyıllarda Ege Adaları (Midilli, Sakız, Sisam, Rodos) ve Çevresi", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, 2008.
- Eriņ, Sırrı, Talip Yücel, *Ege Denizi: Türkiye ile Komşu Ege Adaları*, Ankara, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, 1978.
- Güler, Mustafa, *Osmanlı Devleti'nde Haremeyn Vakıfları (XVI.-XVII. Yüzyıllar)*, İstanbul, Tarih ve Tabiat Vakfı, 2002.
- Hathaway, Jane, *Beshir Agha: Chief Eunuch of the Ottoman Imperial Harem*, Oxford, Oneworld Publications, 2005.
- Heideman, Stefan, "Charity and Piety for the Transformation of the Cities: The New Direction in Taxation and Waqf Policy in Mid-Twelfth-Century Syria and Northern Mesopotamia", *Charity and Giving in Monotheistic Religions*, içinde, ed. Miriam Frenkel, Yaacov Lev, Berlin ve New York, Walter De Gruyter, 2009, s. 153-174.
- Huveytır, Târik b. Muhammed b. Abdullah el-, *Hükmü't-Tasarruf fi'l-Meb' Kable'l-Kabz bi'l-Bey'*, Riyad, Dârü Küñûzi İşbilye, 2015.
- İstanbul Kadı Sicilleri, Ed. Coşkun Yılmaz. İstanbul, İstanbul Büyükşehir Belediyesi ve Türkiye Diyanet Vakfı, 2008.
- Karakoç, İrem, "Osmanlı Devleti'nde Sahih ve Gayrisahih Vakıflardaki ve Miri Arazideki Tasarruf Hakkı Arasındaki Farkın, Hakir ve İntikal İlişki Hükümler Bakımından Değerlendirilmesi", *Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları*, S. 17, 2014, s. 5-60.
- , *Türk Hukuk Tarihinde Vakıf Müessesesi*, Ankara, Yetkin, 2017.
- Kiel, Machiel, "The Island of Lesbos-Midilli under the Ottomans (1462-1912): Remarks on Its Population, Economy and Islamic Monuments." *Aegean Islands Symposium*

- (II), July 2-3 2004, Gökçeada, içinde, ed. İdris Bostan, Sertaç Hami Başaran, İstanbul, Türk Deniz Araştırmaları Vakfı, 2004, s. 54-61.
- Konuk Halaçoğlu, Neval, Midilli, Rodos, Sakız ve İstanköy'de Osmanlı Mimarisi=Ottoman Architecture in Lesvos, Rhodes, Chios and Kos Island, Ankara, Stratejik Araştırmalar Merkezi, 2008.
- Koyuncu, Nuran, "Osmanlı Hukukunda Esnaf Gediği", Türk Hukuk Tarihi Kongresi (II), 13-14 Mayıs 2016, İstanbul, içinde, ed. Fethi Gedikli. İstanbul, On İki Levha, 2016, s. 365-388.
- Oğuz, İbrahim, "Midilli'de Osmanlı Vakıfları", Yayınlanmamış Doktora Tezi, Mersin Üniversitesi, 2014.
- , "Midilli Adasında Osmanlı Vakıflarının Tasfiye Süreci", Balkan Araştırma Enstitüsü Dergisi, 4, no. 1, 2015, s. 55-84.
- , "Osmanlı Midillisi'ndeki Şahıs Vakıflarının Amaçlarına Dair", Tarih Okulu Dergisi, 21, 2015, s. 263-300.
- , "Osmanlı Vakıflarında İstibdal Problemi: Midilli Örneği", Tarih Araştırmaları Dergisi, 58, 2015, s. 583-601.
- Papa, Massimo, Eugenio Santostasi, "Real Estate, Usufruct Right and the Issue of the Waqf Assets in Egypt", European Journal of Islamic Finance, Özel Sayı, 2019, s. 1-7.
- Payzın, Levent, "XVIII. Yüzyılda Midilli Adası", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, 2008.
- Slim, Souad, "The Situation of Waqf Between Timar and İltizam," ARAM Periodical 10, 1998, s. 589-597.
- Topcu, Esmâ Nur, "Önceki Hukukumuzda Vakfa Müdahale Kavramı: 18. yy. Kudüs Örneği", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2020.
- Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA). İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı, 1988-2013.
- Ürkündağ, Ayhan. "Darüssaade Ağası Hacı Beşir Ağa ve Hayratı", Yayınlanmamış Doktora Tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi, 2017.
- Vlasto, Alexander M., A History of the Island of Chios (A.D. 70-1822), Londra, Dryden Press, 1913.
- Yalçınkaya, Mehmet Alaaddin, "Ege Adalarının En Önemli Ticaret Merkezi Olan Sakız Adasının İktisadi ve Sosyal Hayatından Bir Kesit (1790-1810)", Osmanlı Öncesi ve Osmanlı Araştırmaları Uluslararası Komitesi Sempozyumu (XIV), 18-22 Eylül 2000, Çeşme, içinde, ed. Tuncer Baykara, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 2004, s. 773-797.
- , "Osmanlı Döneminde Midilli Adası'nın İktisadi ve Sosyal Durumu (1770 Çeşme'den 1827 Navarin'e)", Osmanlı Öncesi ve Osmanlı Araştırmaları Uluslararası Komitesi Sempozyumu (XVII), 18-23 Eylül 2006, Trabzon, içinde, ed. Kenan İnan, Yücel Dursun, Trabzon, Karadeniz Teknik Üniversitesi, 2011, s. 723-32.
- Yaşar, Filiz, "18'inci Yüzyıl Osmanlısında Ruhban Sınıfına Geçiş Konusunda Sakız Adası'ndan İki Örnek: Papaz Michalis ve Keşiş Genatios", Bilgi: Sosyal Bilimler Dergisi 1, 2014, s. 113-129.
- Yazıcı, Serkan, Yüzyıllık Hikayeler, İstanbul, Yüzyıllık Markalar Derneği, 2015.

*

EKLER⁵¹

Ek 1: AE.SMHD.I, 158-11865

Midilli Ceziresi muhafızına ve kadısına hitaben tecdiden hüküm ki:
İstanbul'da vaki Haremeyn-i Şerifeyn şerrefehümallâhu te'âlâ fi'd-dâreyn⁵² ev-
kafı mülhakâtından Midilli Ceziresi'nde Komi nam karye kurbunda ve Latin
nam mevzide ashab-ı hayrattan Hulusi Ayas nam kimesne Haremeyn-i Muh-
teremeyn fukarasına vakıf eylediği zeytin bahçesi icare-i muaccele ve müeccele
ile [] ve Hasan naman kimesnelerin üzerlerinde olduğu Haremeyn-i Şerifeyn
defterlerinde ve “zemin der-tasarruf-ı [] mahsulü Haremeyn'e meşrutadır”
diye Defterhane-i Amirede mukayyet olup mezburlar müeccelesin beher sene
taraf-ı vakfa eda ve teslim edip âhardan dahlolunmak icap etmezken karye-i
mezbure sipahisi bahçe-i mezbureden öşür talebiyle rencide ve harabına bais
olmakla bahçe-i mezbure kadimden Haremeyn-i Şerifeyn fukarasına vakıf olup
âharın alakası olmadığı zâhir olmakla fi ma ba'd mezburan [] ve Hasan be-
her sene taraf-ı vakfa lazım gelen icare-i müeccelesini eda ve teslim eyledikten
sonra bahçe-i mezbureden hasıl olan mahsulden sipahi öşür talebiyle ve âhar
tarikiyle rencide ve remide ettirilmemek babında emr-i şerif verilip sene 1143
senesi Rebiyülevvel'inin 19. gününde cülus-ı hümayun-ı meymenet-makrun
vaki olmakla yedlerinde olan emr-i şerifi getirip tecdidini rica etmeleriyle tec-
dit olunmak babında ferman-ı âlî sâdır olmağın vech-i meşruh üzere tecdiden
emr-i âlî-şân yazılmak için işbu tezkire verildi.

[mühür:]

“Abduhu Mustafâ ağfir lî el-hatâyâ ve hebnâ el-atâyâ”⁵³

Ek 2: C.EV, 649-32715

Der-i devlet-mekine arz-ı dai-i kemine budur ki: Cezire-i Sakız sakinelerin-
den Havva bint-i Mehmet nam hatun rikab-ı hümayuna arzuhal edip cezire-i

⁵¹ Belgeler günümüz Türkçesinin telaffuz kurallarına göre okunmuştur. Türkçe ifadelerde başka bir kelimeyle karışması ihtimali varsa basit transkripsiyon işaretleri kullanılmıştır. Eksik harf ve rakamlar “[]” ile belirtilmiştir.

⁵² “Allah onları iki cihanda şereflendirsin”

⁵³ “Kulu Mustafa, hatalarımı bağışla ve bizden ihsanını esirgeme”

mezburede vaki müteveffa Mısrızade İbrahim Paşa nam sahibü'l-hayrın bina ve ihya eyledikleri cami-i şerifi vakfının vakfiye-i mamulün bihasında mukayyet bi'l-icareteyn tasarruf olunagelen müsakkafatından cezire-i mezburede Kasaphane'de kain bir bap kasap dükkanının nısfına müteveli temessüküyle bi'l-icareteyn mu-tasarrıf olan babası Mehmet fevt oldukça nısf-ı dükkan-ı mezbur irsen buna in-tikal edip taraf-ı vakıftan ba-temessük zaptı iktiza ederken cezire-i mezburede sakin İbrahim Ağa nam kimesne zuhur ve “vakf-ı mezburun kaymakam-ı müte-vellisi olan Halil Efendi'den aldım” diye hilaf-ı şer'-i şerif fuzuli zapt ve bî-vech-i şer'i vermekte taallül ve muhalefet ve gadir etmeğin mahallinde şer'le görülüp icra-yı hak olunmak babında bu abd-i fakire hitaben şeref-bahş-ı sudur eden ferman-ı celilü's-şân cezire-i mezbure mahkemesine lede'l-vürut imtisalen leh hâlâ vakf-ı mezbur mütevellisi es-Seyyid Ahmet Ağa bendelerinin cezire-i mez-burede hâlâ kaymakamı es-Seyyid Hasan Ağa ve agavat ve zabitan ve ehl-i mürte-zika ve mevsuku'l-hüküm bî-garaz ehl-i vukuf bendelerini meclis-i şer'e davet ve muvacehelerinde ber-nehc-i tazim fetih ve kıraat ve mazmun-ı münifi cümleye ilan ve işaat ve husus-ı mezkur cümleden istintak olundukta cevaplarında filha-kika dükkan-ı mezkur icareteynle olmayıp icare-i vahide ile olup lakin dükkan-ı mezkur gedik itibarıyla nısf-ı gedik-i mezkur müddeiye-i mezburenin babası müteveffa-yı mezbur Mehmet'in taht-ı tasarrufundayken fevt olup lakin evkaf-ı müşarünileyhte gedik-i mezkur kasap dükkanı olmakla hin-i feth-i hakaniden beri evlad-ı inasa kalmayıp ve müteveffa-yı mezburun evlad-ı zükuru olmadığına binaen vakf-ı mezburda mütearif olduğu vecih üzere müteveffa-yı mezburun mahlulünden mezbur İbrahim Ağa nam kimesneye ba-temessük icar olduğu ve evlad-ı inasa intikal eylemediğini umumen alâ tariki's-şehade haber vermeleriyle müddeiye-i mezbure Havva'nın muarazadan men'i ve mezbur İbrahim Ağa'ya canib-i vakıftan icar olduğu minval üzere zaptına kimesne tarafından dahl ve taarruz olunmaması babında bir kıta ferman-ı celilü's-şân sudurunu kaymakam-ı müteveli-i vakıf müşarünileyh iltimas etmeğin mültecasına müsaade-i aliye-i hüsrevani erzani buyurulmak niyazına bi'l-iltimas paye-i serir-i a'lâya arz ve ilam olundu. Baki emir hazret-i men lehü'l-emrindir.

hurrire fî selhi Cumâzi'l-âhire li sene sitt ve mi'eteyn ve elf
el-Abdü'd-dâ'î li'd-Devleti'l-Aliyye el-Osmâniyye
Gülzâde es-Seyyid Ömer el-müvellâ-hilâfe bi medîneti Sakız⁵⁴

⁵⁴ “1206 yılının Cemaziyülahir'inin son günü yazıldı, Yüce Osmanlı Devletinin duacısı kul Gülzade es-Seyyid Ömer, Sakız şehrinin kadı naibi”

“Sakız Ceziresi naibine hüküm ki:

Cezire-i mezbure sakinelerinden Havva bint-i Mehmet nam hatun rikab-ı hümayunuma arzuhal edip Cezire-i Sakız'da vaki müteveffa Mısırlızade İbrahim Paşa nam sahibül-hayrın bina eylediği cami-i şerifi vakfının vakfiye-i mamulün bihasına mukayyet bi'l-icareteyn mutasarrıf olunagelen müsakkafatından cezire-i mezkurda Kasaphane nam mahalde kain bir bap vakıf kasap dükkanının nısfına müteveli temessüküyle bi'l-icareteyn mutasarrıf olan babası Mehmet nam kimesne bundan akdem fevt oldukta nısf-ı dükkan-ı mezbur irsen buna intikal edip taraf-ı vakıftan ba-temessük zaptı iktiza ederken yine cezire-i mezburede sakin İbrahim Ağa demekle maruf kimesne zuhur ve 'vakf-ı mezburun kaymakam-ı müteveli[si] olan yine Cezire-i Sakız sakinlerinden Halil Efendi demekle meşhur kimesneden aldım' diye 12[] senesinde hilaf-ı şer'-i şerif fuzuli zapt ve lede'l-murafaa buna intikal şer'an sabit hüküm birle yedine canib-i şerden ilam-ı şer'i dahi verilmeğin mezkur mücap olmayıp bî-vech-i şer'i vermekte taallül ve muhalefet ve gadir eylediklerin ve bu bapta davasına muvafık fetva-yı şerife verildiğini bildirip fetva-yı şerife ve vakfiye-i mamulün biha muceplerince şer'le görülüp ber-mukteza-yı şer' mazhar-ı icra-yı hak olunmak babında emr-i şerif verilmeğin mahallinde şer'le görülmek babında. fi evahir-i Şevval sene [1]205” tarihinde rikab-ı sultanide Divan-ı Hümayun tarafından emr-i âlî verildiği mukayyettir. Ferman devletli sultanımındır.

fi 21 Recep sene [1]206

Mazmunu verilen ferman-ı âlînin kaydı bâlâda şerh verilip a'lâ mahâlli muhtevi emr-i şerif verilmesi buyruldu. fi 22 Recep sene 1206

Ek 3: C.EV, 277-14131

Devletli inayetli merhametli efendim sultanım hazretleri devlet-i ikbal ile sağ olsun:

Arzuhal-i cariyeleridir ki merhum ve mağfurun leh cennet-mekan firdevs-aşiyân Sultan Süleyman Evkafı müsakkafatı kuralarından Semendirek Ceziresi'nde vaki otuz üç adet mandıralarımı zevc-i sabıkım Memiş Ağa kulları kasr-ı yedinden tapu mucebince ba-emr-i âlî taht-ı tasarrufumda olup âhardan ferd-i vâhid dahl ve tearuz icap etmezken merhum zevc-i sabıkım oğulları Hacı Süleyman ve kardeşi oğlu nâmûn kimesneler dahl ve tearuz eylemekten hali olmadığı malum-ı âlîleri buyuruldukte merahim-i asafanelerinden mercudur ki merkumların müdahale ve taarruzlarını men' ve def olunması babında bir kıta

evamir-i celilü'ş-şân sadaka ve ihsan buyurulmak niyazıyla arzuhale cesaret olundu. Baki emir ve ferman lütuf ve ihsan devletli inayetli merhametli efendim sultanım hazretlerindir.

Bende
Cariyeleri Ümmügülsüm

“Semadirek naibine ki:

Ümmügülsüm nam hatun gelip merhum ve mağfurun leh Sultan Süleyman⁵⁵ Han tâbe serâhu⁵⁶ evkafı karyelerden Semadirek kasabası sükkanından Memiş nam kimesne mutasarrıf olduğu mandırasını [1]208 senesinde zevcesi mezbure Ümmügülsüm üç yüz kuruşa vakf-ı mezbur mukataası voyvodası Ali marifetiyle bey' ve yedine zapt için memhur ve mamulün bih temessük itaları olunmakla mezbure dahi yedine verilen memhur ve mamulün bih temessük mucebince zapt ve tasarruf edegelim âhardan bir türlü dahl ve taarruz olunmak icap etmezken ecanipten bazı kimesneler zuhur ve 'mandıra-ı mezkuru sana zapt ettirmeyiz ve gah bey'-i mezburu tutmayız' diye hilaf-ı şer' ve mugayir-i temessük müdahale ve taarruzdan hâlî olmadıklarını bildirip mahallinde şer'le rüyet ve mandıra-ı mezkur yedinde olan temessük mucebince kendine zapt ettirilip ecanipten olan kimesnelerin hilaf-ı şer' ve mugayir-i temessük fuzuli vaki olan tasaddi ve taarruzları men' ve def' olunmak babında hükm-i hümayunum sudurunun istida etmeğın mahallinde şer'le ve kanun üzere görülüp ber-mukteza-yı şer' ve temessük mezbureye zapt ettirilip hilaf-ı şer'-i şerif ve mugayir-i kanun-ı münif dahl ve taarruz ettirilmeyip ol vecihle vaki olan men' olunmak babında.

fi evahir-i Zilhicce sene [1]215 tarihinde”

Husus-ı mezbur mandıra nizaina dair mevattan ve niza-ı mezkur zımında bâlâda kaydı mezkur bulunan emr-i âlî sahib-i arzuhal istidasıyla sudur etmiş olmakla bu surette inha olunmak üzere mademki zikir olunan mandıralarda derun-ı arzuhalde isimleri mezkur kimesnelerin şer'an ve kanunen alaka ve methalleri olmaya bî-vech ve bila senet fuzuli vaki olan müdahaleleri men' ve def' olunmak için mezkuru mucebince tekidi havi emr-i şerif itası iktiza eylediği malum-ı devletleri buyuruldukta ferman devletli sultanımındır.

fi selh-i Rebiyülahir sene [12]24

Mukteza-yı derkenarı mucebince hüküm buyruldu.

gurre-i Cemaziyülevvel sene [12]24

⁵⁵ Belgede sehven “Selim”

⁵⁶ “Toprağı (kabri) güzel olsun”